

Юрій Нікітін, Віра Іванова

Суми

Листи з фронту як джерело для вивчення подій Першої світової війни (за матеріалами фондів Сумського обласного краєзнавчого музею)

У сучасному Фронтний лист — унікальне, неповторне і безпосереднє свідчення найбільшої людської трагедії — війни. Як специфічний вид еґо-документу він дозволяє з'ясувати особливості військової повсякденності та ціннісно-світоглядну орієнтацію людини в екстремальних ситуаціях воєнного часу, водночас слугуючи яскравою ілюстрацією достеменних, документально зафіксованих подій.

Аналізу листів російських солдат — учасників Першої світової війни присвячені роботи Е.Є. Абдрашитова¹, Г.І. Злоказова², А.Ю. Іванова³, Н.А. Локтевої⁴, А. М. Маркевича⁵, С.О. Хубулової⁶. У контексті вивчення історії

¹ Абдрашитов Э. Е. *Источники личного происхождения по истории российских военнопленных Первой мировой войны*: дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.09 / Абдрашитов Эмиль Евгеньевич; Министерство образования Российской Федерации; Казанский государственный университет. — Казань, 2003. — 256 с.

² Злоказов Г. И. *Солдатские письма с фронта в канун Октября* / Г. И. Злоказов // *Свободная мысль*. — 1996. — № 10. — С. 37–46.

³ Иванов А.Ю. *Фронтные письма участников Первой мировой войны в культурной коммуникации* / А. Ю. Иванов // *Известия Алтайского государственного университета*. — 2008. — № 4–5. — С. 78–81; Еґо же. *Фронтные письма XX века как исторический источник: методика анализа* / А. Ю. Иванов // *Ученые записки Казанского государственного университета. Гуманитарные науки*. — 2008. — Том 150. — кн.1. — С. 49–53.; Еґо же. *Принципы текстологического анализа эґо-документов XX века* / А. Ю. Иванов // *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. — Тамбов: Грамота, 2014. — № 1 (39): в 2-х ч. — Ч. II. — С. 85–87.

⁴ Локтева Н. А. *О чем рассказывают письма с фронтов Первой мировой*: (По документам Госархива Самарской области) / Н. А. Локтева // *Эґо веков*. — 2005. — № 1. — С. 31–35.

м. Суми та Сумського повіту у 1914–1917 років до вивчення приватних листів місцевих жи-телів-фронтовиків зверталися Н.І. Євтушенко та І.М. Скворцов⁷. Актуальність по-дальшого дослідження особистих епістолій сумчан обумовлюється як необ-хідністю заповнити відповідну лакуну у вітчизняних дослідженнях, так і до-цільністю джерелознавчого аналізу регіонального комплексу тематичних дже-рел.

У фондах Сумського обласного краєзнавчого музею зберігаються осо-бисті листи мешканців повітового міста Суми Харківської губернії — учасни-ків Першої світової війни, які вони написали під час перебування у діючій ар-мії. Тематична колекція формувалася протягом 1979-1981 років і нараховує 48 оди-ниць збереження. Фронтіві листи датуються 1914–1917 роками і, таким чином, репрезентують майже весь період Першої світової війни. Найбільш поширену групу складають листи, написані на чистому або розліняному па-пері і вкладені у конверт із зазначеною на ньому адресою та поштовими штем-пелями. До другої — менш чисельної групи — відносимо поштові картки — листів-ки, що над-силалися без конверта.

Відомо, що перші місяці воєнних дій характеризувалися загальним емоційним підйомом населення Російської імперії, а листи, які надходили з фронту, були пронизані оптимістичними почуттями. Сумчанин Олександр Фоменко — рядовий 2-го прикордонного піхотного полку, у листі до рідних від 30 листопада 1914 року, зокрема, зазначав: *«Я живу хорошо. Я жив и здо-ров. Бьем немцев со всех сторон справа и слева лупим по чем попало. Немцы сдаются нам в плен целыми полками, а мы еще не были в бою и не знаю, будет или нет. Близко были около боя, но не дрались. Бой был уже два раза около Варшавы и думает еще третий раз прийти, но мы его подпускаем, чтобы положить его солдат, тогда пойти вперед до немца и забрать Бер-лин столичный город. Наше крыло правое уже у прусах наполовину и уже даже окружили Краков — тоже столичный город — его же, этого немца, а это крыло держим здесь, чтобы нам возможно было окружить его»*^{8*}.

Характерною рисою всіх фронтівих листів є обов'язкове зазначення фізичного стану бійця: *«Я жив и здоров»*, — наголошують адресанти після са-лютації, інколи вказуючи на це ще кілька разів у тексті листа. Поряд з цим, по-стійним є вживання фраз *«слава Богу»*, *«даст Бог»*, *«Бог его знает»*, що очеви-дно вказує на природний для солдата пошук стабільності свого психоемоцій-ного стану у релігійних почуттях: *«...если Бог даст живым вернуться, то, значит, увидимся, а если Бог не даст живым вернуться, то так тому быть...»*⁹. Типовими для листів із фронту є й звернення *«дорогая мама»*, *«до-*

⁵ Маркевич А. М. *Солдатские письма в центральные Советы как источник для изу-чения общественных настроений в армии в 1917 г.*: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.09 / Маркевич Андрей Михайлович; Ин-т рос. истории Рос. акад. наук. — М., 2002. — 26 с.

⁶ Хубулова С. А. *Семейная переписка как исторический источник по Первой мировой войне* / Светлана Алексеевна Хубулова // *Былые годы*. — 2014. — № 33 (3). — С. 320–326.

⁷ Скворцов И. Н., Евтушенко Н. И. *Сумы и Сумской уезд в годы Первой мировой войны (1914–1917)* / И. Н. Скворцов, Н. И. Евтушенко // *Краєзнавчий збірник. Статті та матеріали* / За ред. В. С. Терентьева / Сумський обласний краєзнавчий музей. — Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. — С. 73–108.

* Цитати подано за сучасним російським правописом.

⁸ Сумський обласний краєзнавчий музей (далі — СОКМ). — КН 19298, Д-1733.

⁹ СОКМ. — КН 19298, Д-1727.

рогая сестрица», «дорогие родные», продиктовані щирими почуттями любові до близьких.

Фронтowa буденність постає в описах щоденних занять, житлових і побутових умов, природи навколо: «Вы спрашивали, какая наша землянка. Наша землянка обыкновенная, как все равно у кого-нибудь дом, но только что в земле»¹⁰, «... у нас караул известно какой в военное время: надо охранять окопы, чтобы никто не портил окопов, потом чтобы... посторонних лиц не допускать»¹¹, «Написал бы я лучше, так негде писать. Писал наскоро на руках ... в окопах стоим, так там негде писать. А так стоишь, в руки возьмешь и пишешь как-нибудь»¹².

Судячи з листів, забезпечення солдат було недостатнім, через що їм доводилося купувати продукти за власні кошти, що надходили з дому: «Денег у меня уже осталось только один рубль, если можно, то пришлите. Наверное, вы думаете: что он делает с этими деньгами, что так скоро потратил деньги? А я вам отвечаю, что здесь все дорого: хлеб белый 12 коп. 1 фунт... да еще сахару накупили за 1 фунт 22 коп.»¹³. Зазвичай, рідні надавали не лише грошову, а й матеріальну допомогу: «вы спрашивали, чем нуждаюсь. Я нуждаюсь всем, что пришлете, и если что задумали, шлите, не задерживайте и не спрашивайте, а шлите»¹⁴. Таким чином, фінансові проблеми вимагали надзвичайно уважного ставлення солдата до своїх витрат: «я от вас открытку получил и доплатил 8 коп. за то, что было написано на том месте, где адрес — несколько слов, и я за это доплатил, а от Паши получил доплатное без марки и заплатил 6 коп.»¹⁵, «в этом письме... был вложен один рублик денег. Я очень и очень рад»¹⁶.

Відчуття постійної небезпеки і побутова невлаштованість спонукали по-особливому ставитися до фронтowych свят, які сприймалися тепер крізь призму буденності смерті. Напередодні Різдва 1914 р. той же О. Фоменко у листі ма-тері промовисто зазначає: «Я думаю, что вам известно, какой праздник на вой-не», додаючи до цього опис погоди — своєрідну проекцію власного святкового настрою: «сижу под кустом сосны и думаю, какое Рождество — снежок падает и такой теплый, я еще даже и не помню такого Рождества. Одним словом, очень хорошо: маленький снежок и солнышко блестит... очень чудная погода и приятная»¹⁷.

З вересня 1914 р. воюючі сторони перейшли до позиційної, окопної боротьби. Протистояння, яке на своєму початку сприймалося як потенційно швидкоплинний конфлікт, тепер набувало затяжного характеру. Викликана переходом промисловості на військові колії продовольча криза, інфляція та нерегульована цінова політика призвели до масових виступів мирного населення Російської імперії, в тому числі — в м. Суми¹⁸. На фронті ж прагнення до перемоги чимдалі більше поступалося прагненню вижити та забезпечити родину: «...вы пишете, что Пашу будут призывать... А вы как можно пос-

¹⁰ СОКМ. — КН 19298 Д-1742.

¹¹ СОКМ. — КН 19298 Д-1749.

¹² СОКМ. — КН 19298, Д-1739.

¹³ СОКМ. — КН 19298, Д-1728.

¹⁴ СОКМ. — КН 19298 Д-1749.

¹⁵ СОКМ. — КН 19298 Д-1754.

¹⁶ СОКМ. — КН 19298, Д-1727.

¹⁷ СОКМ. — КН 19298 Д-1749.

¹⁸ Сумская область (т. 19) / История городов и сел Украинской ССР: в 26 т. / Под. ред. П. Т. Тронько (пред.) и др. — К.: Гл. ред. УСЭ, 1980. — С. 101–102.

тарайтесь, чтобы не забрали, а то будет плохо, тогда вы останетесь сами...»¹⁹. Як наслідок, зростає кількість тих, хто ухиляється від призову та бажає завчасно повернутися з фронту додому. Характерним для цього часу є лист сумчанина — рядового 483-го Обдорського піхотного полку (що воював на Північ-ному фронті і зазнав непомірних втрат у боях на Нейгофських позиціях) Павла Тверського, в якому останній звертається до сестри з проханням знайти «особу, которая на все согласна и которую можно купить за деньги, с поддонков Максима Горького или же с каких-нибудь трущоб» для укладання фіктивного шлюбу з метою отримання додаткової відпустки. «Мое сердце пред-чувствует что-то недоброе, и я хочу убраться отсюда, бо знай — эта весна мне ничего хорошего не сулит здесь, здесь будет самое кровопролитие, ведь Германия все силы сюда стягивает, а поэтому добра не будет тут», — зазначає у листі П. Тверської, водночас зауважуючи: «я думаю, что ты меня поймешь: на что я решился, лишь бы только вырваться отсюда»²⁰.

Армія з піднесенням зустріла звістку про повалення самодержавства і встановлення влади Тимчасового уряду. З надією на вирішення економічних та соціальних протиріч фронтовики пишуть додому сповнені ентузіазму листи: «Новостей у нас много, и новости все радостные и веселые. Мы теперь все граждане и все равны — как офицер, так и рядовой. И нижних чинов теперь нет, а все солдаты. Старому правительству мы не подчиняемся, мы приняли присягу новому правительству, и наш полк всем своим составом перешел на сторону нового правительства. У нас теперь свои собрания, и свои сходки, и обсуждения, и разбирательство дел — всем сами правим [тут мова йде, очевидно, про створені за наказом Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів солдатські комітети, які своєю появою призвели до двовладдя в армії — авт.]. Теперь у нас нет «Ваше благородие» или «Ваше превосходительство». Теперь титулуют «Господин полковник», «Г-н прапорщик», «Г-н генерал» и так далее... Да здравствует свобода! Да здравствует свободная Россия и Временное Правительство! Долой самодержавие, долой деспотизм!»²¹.

«Стою на позиции. Немец было повел на нашу позицию наступление, но мы его отразили. Он сделал 9 атак, но все напрасно — мы отражали с таким успехом, как никогда этого не было. Командиры удивляются, что люди так самостоятельно действуют — что значит свободные, а другие говорят: посмотрим, как будут сражаться свободные граждане, но ихняя насмешка не приводит ни к чему»²².

Свідомо залишаючи за межами статті чимало інших сюжетів, відображених у фронтових листах, зазначимо, що, здебільшого, вони носили побутовий характер: бійці цікавились подіями у рідному місті, життям родичів і друзів, інформували про отримання посилок тощо.

Збережений у фондах Сумського краєзнавчого музею воєнний епістолярій, на жаль, не містить інформації про подальшу долю його авторів, що дещо зменшує його дослідницький ресурс. Обмеженими є й відомості щодо історії надходження листів до закладу. Втім, аналіз змістовно-фактологічних і рефлексивно-світоглядних текстів цих послань дозволяє віднести їх до дос-

¹⁹ СОКМ. — КН 19298 Д-1740.

²⁰ СОКМ. — КН 17801, Д-1132.

²¹ СОКМ. — КН 17801, Д-1132.

²² СОКМ. — КН 17800, Д-1133.

татньо інформативних джерел вивчення соціальної історії періоду Першої світової війни.

Yurii Nikitin, Vira Ivanova. Letters from the Front as a Source for Studies of the History of the First World War (Using Materials from the Sumy Regional Museum)

This article deals with the texts of personal letters written by Russian army soldiers who were residents of Sumy, a city in the Kharkiv province, while they were at the front fighting World War I. The problems of everyday life, the psycho-emotional aspects of soldiers' warfare experience, and their personal understanding of the processes of societal democratization after the fall of the monarchy are highlighted.